

О.А. Тронь
(м. Івано-Франківськ)

СКЛАДОВІ ДЕБІТИВНОЇ МОДАЛЬНОСТІ

Дослідження явища дебітивності у мовознавстві стикається з багатьма труднощами, зумовленими нечіткістю меж, можливим поєднанням різних семантичних різновидів предикатів дебітивності. Комплексне вивчення дебітивної модальності та її концептів, орієнтованих на значення, вимагає знання різних модальних відтінків, нашарувань, нюансів і безпосередньо пов'язане з дослідженням ментальності людини, з її культурним та освітнім рівнем. Воно ускладнюється також і впливом контексту, прагматики на семантичну структуру речення.

Вивчення **дебітивної модальності** має багатовікову логіко-філософсько-лінгвістичну традицію. Розвиток лінгвістичної сутності модальності дебітивності являє собою "своєрідну модель, зріз лінгвістичних ідей про модальності взагалі" [6, с.10]. Якщо інтерес до інших модальностей можна пов'язати з хронологією чи науковим контекстом певних дисциплін, то "існування модальності **необхідності (дебітивності)** завжди сприймалось як аксіома і в формальній логіці від самого моменту її виникнення (тобто з часів Арістотеля), і в багатьох некласичних напрямках логіки, і в лінгвістиці" [6, с. 10].

Вирізняється декілька тенденцій у дослідженні **дебітивної модальності**, яка включає спектр модальних значень (повинності, необхідності вимушеності і т.д.):

1. Мовна модальність дебітивності прирівнюється до формально-логічного судження **необхідності**, тобто зводиться до поняття Істинності / неістинності (правдивості / неправдивості) висловлювання.

2. Дебітивна модальність трактується як внутрішньосинтаксична категорія [2;_3].

3. Дебітивна модальність пов'язана з оцінкою [1].

4. Модальні предикати представлені як цілісна група, члени якої пов'язані і протиставлені водночас. Всі модальні значення зводяться до елементарного [5; 7; 8].

Як бачимо, **дебітивність** - це значення, місце якого в категорії модальності чітко не окреслено. На нашу думку, це зумовлено насамперед тим, що багато модальних значень, властивих мові, розглядаються як відповідники логічних модальностей. Так, більшість висловлювань з модальним значенням дебітивності, трактується в логіці як нормативні судження. "Логічна теорія нормативного судження, яка відома під назвою

деонтичної логіки, досліджує висновки, посиленнями яких є норми або норми в комбінації з деякими фактичними твердженнями" [4, с. 176].

Дебітивність - це модальне значення, що означає потенційність дій, зумовлених законами, звичаями, традиціями, правилами, обов'язками, інструкціями, внутрішніми потребами чи особистим досвідом мовця, звичайною послідовністю подій, тобто нормами в широкому розумінні цього слова.

Дебітивність — модальність, що передає *доцільність, необхідність, зумовленість, зобов'язаність, неминучість* дії і складається із автономних мікрополів, які характеризуються диференційними ознаками і власними наборами вираження (якщо засоби вираження мікрополів збігаються, то вирішальну роль відіграє контекст). Модальність дебітивності містить, принаймні, шість автономних концептів, на основі яких формуються модальності *доцільності, повинності/зобов'язаності (норми) і повинності/ідеалу, необхідності/потреби, вимушеності/змушуваності, невідворотності/неминучості*. Ці модальні смисли виражаються предикатами, компонентом значення яких є інваріантна дебітивність.

Як бачимо, дебітивна модальність позначає: 1) повинність як вимушеність діяти через певні обставини; 2) повинність як зобов'язання, обов'язковість; виконання завдань, обіцянок, поставлених перед собою, вимог, пов'язаних з накладанням певних обов'язків - громадянських, службових, сімейних тощо; 3) повинність як потребу чи необхідність діяти відповідно до волі, бажання чи всупереч волі, бажанню, залежно від обставин, причин; 4) повинність як необхідність, зумовлену потребу; 5) повинність як потребу, яка відповідає певній меті, є практично доцільною, корисною; 6) повинність, яку не можна відвернути, якій не можна перешкодити здійснитися (незалежно від волі суб'єкта, а те, що судилося долею, вищою силою тощо).

Речення з дебітивною модальністю умовно можна поділити на три рівні: **поверхневий, глибинний і рівень фатальності**. Цей поділ здійснено з урахуванням інтенції предикатів дебітивності (від найслабшої до найбільш виразної). Поверхневий рівень з найнижчим ступенем облігаторності охоплює речення з модальним значенням *доцільності*. Модальні відтінки *повинності / зобов'язаності (норми), повинності / ідеалу, необхідності / потреби, вимушеності / змушуваності* зараховуємо до глибинного рівня дебітивності, а *рівень фатальності* репрезентуємо реченнями з модальним значенням *неминучості / невідворотності*. Всі зазначені смисли виражаються за допомогою предикатів, модальним компонентом значення яких є дебітивність.

Кожний концепт характеризується власними диференційними смислами та засобами вираження, що підтверджує доцільність поділу дебітивної модальності. Таким чином, дебітивність можна розглядати як семантичний потенціал, складові якого мають власні характеристики.

На основі контекстуального використання модальних предикатів із семантичним компонентом "дебітивність" виявлено ряд диференційних ознак: "інтенційність", абсолютна оцінка "добре" / "погано", наявність альтернативи у суб'єкта дії, "зумовленість обставинами, певним станом справ", "зверненість до майбутнього" (наявність альтернативного зв'язку), "зверненість до минулого" (зв'язок причини і наслідку), "волевиявлення", "відношення до класу ("люди", "артефакти"), "фактуальність", "намір".

Деякі семи репрезентуються (експліцитно чи імпліцитно) у всіх модальних концептах дебітивності, зокрема "інтенційність", тобто у модальних висловлюваннях із значенням дебітивності увага суб'єкта фокусується на результаті дії. Однак ступінь вираженості цієї семи у концептах не збігається: найрельєфніше "інтенційність" репрезентується у висловлюваннях із модальним значенням потреби. Проте навіть

відсутність інтенційності у ситуації вимушеності - значуща, що підтверджується контекстом.

Так, висловлювання із модальним значенням **доцільності** характеризуються такими особливостями: "інтенційність", оцінка "добре", "наявність альтернативи", "зверненість до майбутнього", "наявність користі". Наприклад: *Не всю правду треба людям знати, треба і собі сховати* (В, 184). *Треба красно ходити, будуть хлопці любити* (Л, 58). *Не лише силою треба боротись, але й умінням* (В, 267). *Треба озиратись і на задні колеса* (П, 240). *Щоб довго жити, потрібно працю любити* (П, 912). *Потрібно учитись, завжди пригодиться* (Л, 318). *Не слід і законів писати, коли їх не сплять* (В, 247).

Висловлювання з модальним значенням **повинності / відповідності нормі** мають такі диференційні ознаки: "імпліцитна інтенційність", "відсутність альтернативи", "зверненість до майбутнього", "входження в клас" (клас "люди"). Наприклад: *Щоб дати пораду, треба казати до ладу* (В, 85). *Треба думати головою, а не черевиком* (Л, 233). *Купити чи не купити, а спитати годиться* (В, 124). *І над собакою потрібно ласку мати* (П, 190).

Диференційними ознаками висловлювань із модальним значенням **повинності / відповідності ідеалу** є: "імпліцитна інтенційність", "відсутність альтернативи", "зверненість до майбутнього", "входження в клас" ("люди", "артефакти"), абсолютна оцінка "добре". Наприклад: *Щоб пізнати людину, треба з нею пуд солі з'їсти* (Л, 203), *І до забави треба доброї справи* (В, 45). *Що маєш сказати, спершу обміркуй* (Л, 292).

Висловлювання з модальним значенням **необхідності / потреби** розрізняються за такими диференційними ознаками: "інтенційність", оцінка "добре", "наявність користі", "волевиявлення", "зверненість до майбутнього", "наявність альтернативи", "нефактуальність", "намір". Наприклад: *Добрий товар хвалити не треба* (Л, 394). *Раннього дощу не треба боятися* (П, 66). *Багато розуму не треба* (В, 218). *Земля потребує доброї погоди, доброго насіння, доброго робітника* (П, 46).

Висловлювання з модальним значенням **вимушеності** характеризуються такими семантиками: "мінус - інтенційність", "зверненість до минулого", "фактуальність", оцінка "погано", "відсутність альтернативи", "зумовленість обставинами, певною ситуацією, внутрішніми потребами індивіда". Наприклад: *Треба йому ще сім літ свині пасти* (П, 261). *Треба продати хату, аби виправувати лопату* (В, 127). *Кожен ремісник мусить брехати* (В, 247). *Хто не має грошей у кишені, мусить мати їх на язиці* (В, 114). *З вовками мусиш по-вовчому жити* (В, 203). *Мусиш привикати, бо не маєш своєї хати* (П, 136). *Винен не винен, а терпіти повинен* (В, 65). *По чужу голову їти, мусиш і свою нести* (В, 268).

Висловлювання із модальним значенням **неминучості / невідворотності** мають такі особливості: "імпліцитна інтенційність", "зверненість до майбутнього", "фактуальність", "відсутність альтернативи". Наприклад: *Нема грибові що робити, треба ся варити* (В, 63). *Старий мусить вмерти, а молодий жити* (Л, 188). *Скільки не живи, а помирати доведеться* (Л, 189). *Раз мати народила, раз і умирати* (Л, 189). *Темрява перед світлом мусить уступити* (П, 52). *Хто не доживе, той долежати мусить* (Л, 160). *Хоч жий сто літ, а покинеш світ* (Л, 160). *Який вродився, такий і згине* (Л, 123). *На чужій сторонці поклонимось і своїй ворононці* (В, 256). *Бути козі на торзі* (П, 168). *Куди вороні не літати, то все клювати* (П, 216). *Двом смертям не бути, одній не минути* (Л, 192). *Не дивитися свині на небо* (П, 173). *Вороні соколом не бути* (П, 215).

У таблиці 1 представлено відмінності у семантичних характеристиках концептів дебітності, а саме: **доцільності, повинності /**

відповідності нормі, повинності / відповідності ідеалу, необхідності / потреби, вимушеності / змушуваності і невідворотності.

Таблиця 1.

Концепти	доцільність	Повинність-норма	Повинність / ідеал	Необхідність/потреба	Вимушеність	Невідворотність
ознаки						
Інтенційність	+	+	+	+	-	+
Фактуальність	-	-	-	-	+	+
Зверненість до майбутнього	+	+	+	+		+
Зверненість до минулого		-	-		+	-
Наявність користі	+		+	+		
Загальна оцінка "добре"	+	+	+	+		
Загальна оцінка "погано"			-		-	
Наявність альтернативи	+	-	-	+	-	-

Як бачимо, категорія дебітивності складається із автономних концептів (доцільності, повинності/зобов'язаності (норми), повинності/ідеалу, необхідності/потреби, вимушеності/змушуваності і неминучості/невідворотності, які характеризуються диференційними ознаками та власними наборами вираження (при збіганні засобів вираження вирішальну роль відіграє контекст). З урахуванням інтенсії (облігаторності) предикатів дебітивності розрізняємо три рівні: поверхневий (концепт доцільності), глибинний (концепти повинності/зобов'язаності (норми), повинності/ідеалу, необхідності/потреби, вимушеності/змушуваності) та рівень фатальності (неминучість/невідворотність).

1. Беляева Е.И., Цейтлин С.Н. Соотношение значений возможности и необходимости в семантической сфере потенциальности // Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. - Л.: Наука, 1990. - С. 123-126.

2. Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке // Избранные труды: Исследования по русской грамматике. - М.: Наука, 1975. - С. 53-87.

3. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. - М.: Наука, 1982. - 368 с.

4. Ивин А.А. Основания логики оценок. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1970. - 229 с.

5. Мур Дж. Принципы этики. — М.: Прогресс, 1984.

6. Туровская С. Проблемы изучения модальных смыслов: теоретический аспект (на мат. совр. русск. языка). - Тарту. - 1997. - 132 с.

7. Sidgwick H. The methods of ethics. - L., 1893.

8. Wierzbicka A. Semantic primitives // Linguistische Forschungen. - В. 22. - Frankfurt-am-Main: Athenaum, 1972.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

1. В. - Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми / Упор. М.М. Пазяк. - К.: Наук. думка, 1991. - 440с.

2. Л. - Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру / Упор. М.М. Пазяк. - Р.: Наук. думка, 1990. - 528с.

3. П. -Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / Упор. М.М. Пазяк. - К.: Наук. думка, 1989. - 480с.